

ДОШКІЛЬНА ОСВІТА

УДК 372

DOI <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-17.5>

БЕЗПЕЧНЕ ОСВІТНЄ СЕРЕДОВИЩЕ В ЗАКЛАДАХ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

ВІКТОРЧУК НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА

здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти
першого року навчання

Міжнародний економіко-гуманітарний університет ім. академіка Степана Дем'янчука
latanuknatalia@gmail.com
orcid.org/0009-0009-0966-5897

У роботі розглянуто умови формування безпечного освітнього середовища закладів дошкільної освіти. Охарактеризовано основні види загроз та ризиків безпеки освітнього середовища закладів дошкільної освіти. Визначено основні компоненти безпечного освітнього середовища, яке включає формування безпечних умов перебування дітей в освітній установі, професійній діяльності співробітників закладу.

Розглянуто організацію безпеки в освітній установі, що надає можливість заздалегідь виключити або зменшити ризик можливих несприятливих подій в процесі навчання. Девізом роботи стало: передбачити, навчити, уберегти. У роботі розглянуто процес формування комплексного підходу до вирішення завдань безпеки освітнього простору дошкільних освітніх закладів. Визначено, що до безпеки освітнього середовища входять наступні компоненти: фізична, психологічна та соціальна безпека.

Розглянуто практичні приклади формування безпечного освітнього середовища дитячих садків. Проведено опитування педагогів-вихователів щодо їх участі у формуванні безпеки освітнього середовища. На основі дослідження сформовано умови безпечного освітнього середовища дитячого садку. Встановлено, що модель безпечного освітнього простору закладу дошкільної освіти (ЗДО) інтегрує всі елементи системи безпеки та сприяє більш ефективному розв'язанню проблеми безпеки. В умовах воєнного стану зростає роль такого компоненту безпечного освітнього середовища як фізична безпека. До традиційних елементів фізичної безпеки додається необхідність забезпечення дитячих садків укриттями, засобами інформування про повітряну тривогу тощо.

Ключові слова: *безпечне освітнє середовище, психологічна безпека, фізична безпека, соціальна безпека, дошкільний заклад, педагогічні умови, соціальне оточення.*

Постановка проблеми. Особливо актуальною сьогодні є проблема створення безпечного освітнього середовища у дошкільному закладі, що сприяло б зміцненню фізичного здоров'я, психологічного, емоційного благополуччя та всебічного розвитку дошкільників. Варіативні форми, індивідуалізація навчальних маршрутів, створення психологічно безпечного та комфортного освітнього середовища займають важливе місце у вихованні та освітньому процесі у роботі дитячих садків. Формування безпечного освітнього середовища вимагає від співробітників мати високий рівень компетентності.

На сучасному етапі розвитку системи дошкільної освіти виникає необхідність орга-

нізації інтегрованого комплексного підходу до формування безпечного освітнього середовища, визначення основних аспектів та компонентів створення безпечного освітнього середовища в освітніх установах; визначення основних аспектів роботи із створення комплексної безпеки; обговорення питання та особливостей підвищення рівня психологічної безпеки та фізичного розвитку дошкільників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання безпечного освітнього середовища вивчали наступні науковці:

А. Гірник у своїх роботах досліджував складнощі створення безпечного освітнього середовища, уявлення про нього учнів та педагогів. О. Косенчук охарактеризував «без-

пеку освітнього простору закладу дошкільної освіти», вивчав досвід Ізраїлю у формуванні безпеки освітнього процесу. І. Чорноморденко розглядав професійні компетенції вихователів у формуванні безпечного освітнього середовища.

Т. Собченко досліджувала складові компоненти безпечного освітнього середовища. В своїх роботах автор зазначає, що між фізичною безпекою та психоемоційним станом учнів є прямий взаємозв'язок, відповідно, попередження віктимізації, булінгу, дискримінації, у тому числі за етнічним принципом, здатне не тільки створювати безпечні умови для дітей, а й забезпечувати добробут їх психологічного стану.

Проблема розробки безпечного освітнього середовища досить розроблена в науковій літературі, але основні нароби стосуються школи та вищих навчальних закладів, проте в умовах сьогодення, зокрема в умовах військової агресії Російської Федерації проти України, виникає необхідність розробки моделі безпечного освітнього середовища в дитячих садках.

Мета статті – проаналізувати особливості організації безпечного освітнього середовища в закладі дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Турбота про фізичне та психічне здоров'я дітей в освітньому середовищі – це національний пріоритет. Діти дошкільного віку як суб'єкти освітнього середовища потребують особливої уваги, оскільки вони не готові забезпечити захист самостійно через свої вікові особливості. Вони психологічно вразливі, сприйнятливі до насильства, страхів, агресії, тривожності. Освітнє середовище включає 3 основні компоненти:

– просторово-предметний (просторово-предметне оточення) – приміщення для занять, будинок загалом, прилегла територія тощо;

– психо-дидактичний – зміст та методи навчання, зумовлені психологічними цілями побудови навчального процесу;

– соціально-психологічний (соціальне оточення) – характер взаємовідносин всіх суб'єктів освітньої діяльності, психологічний клімат освітньої установи.

Вивчення освітнього середовища у контексті його безпеки передбачає виділення загроз, які у ньому містяться. На думку А. Гірник, до загроз, що містяться у просторово-предметному компоненті середовища, відносяться наступні: незадоволення потреби у фізичній активності внаслідок тісноти приміщень, загрози фізичному здоров'ю (постави, зір та ін.), нефізіологічні меблі та освітлення, недостатнє провітрювання, а також неналежна оснащеність навчального процесу дидактичними матеріалами [1]. Низький рівень естетичності, заформалізованість в оформленні середовища діє гнітюче на настрій і поступово формує швидше негативне ставлення до нього.

Загрози, що містяться в психо-дидактичному компоненті середовища, є явними, усвідомлюваними та опосередкованими. Опосередкованість проявляється у тому, що дитина не прямо переживає відчуття небезпеки, а відчуває труднощі у здійсненні діяльності, що впливає на її захищеність та задоволеність, впевненість у собі. Насамперед, загрози пов'язані з недостатнім обліком індивідуальних особливостей дітей, з придушенням їх ініціативи та самостійності. Також сюди можна зарахувати низьку мотивацію, брак профілактичних здоров'язберігаючих заходів.

Загрози, які містяться у соціально-психологічному компоненті освітнього середовища, є явними, усвідомлюваними та безпосередніми, оскільки прямо впливають на відчуття захищеності чи незахищеності, задоволеності відносинами та впевненості в собі. Це насамперед несприятливий психологічний клімат, відсутність підтримки, недостатній психологічний контакт між усіма суб'єктами освітнього процесу, внаслідок чого виникає недовіра, упереджене ставлення, конфлікти, а також прояви нетерпимості та психологічного (а іноді фізичного) насильства.

Таким чином, безпека освітнього середовища є найважливішою умовою повноцінного розвитку дитини, збереження її фізичного та психологічного здоров'я. Безпечне середовище для дітей – це середовище, в якому будь-які потенційні ризики та загрози для них зведені до мінімуму. Це середовище,

яке забезпечує їх фізичне та емоційне благополуччя, задоволення їх потреб.

Законом України «Про повну загальну середню освіту» визначено безпеку в освітньому середовищі як «сукупність умов у закладі освіти, що унеможливають заподіяння учасникам освітнього процесу фізичної, майнової та/або моральної шкоди» [2].

Безпечне середовище в педагогічному контексті означає створення умов, які сприяють різносторонньому розвитку дитини з урахуванням її фізичного, емоційного, інтелектуального та соціального благополуччя. Це включає забезпечення фізичної безпеки, створення емоційно позитивного та підтримуючого клімату, розвиток соціальних навичок та здатності до співпраці. Важливою є також роль педагогів, які мають відповідні компетенції та особистісні якості для підтримання такого середовища.

У даному дослідженні будемо розглядати безпечне освітнє середовище освітньої установи як сукупність умов, які сприяють запобіганню та превенції фізичних, психологічних, інформаційних, соціальних, матеріальних загроз всіх суб'єктів освітнього процесу, захищаючи їх від негативних впливів та сприяючи їх розвитку. Таким чином, поняття «безпека освітнього середовища закладу дошкільної освіти» включає в себе наступні компоненти: фізична безпека, психологічна безпека, соціальна безпека (рис. 1).

Рис. 1. Компоненти безпечного освітнього середовища закладу дошкільної освіти (складено автором)

Наукова концепція безпечного середовища в педагогіці охоплює створення умов, які забезпечують гармонійний розвиток дитини,

який включає фізичну, емоційну та соціальну безпеку, а також створення атмосфери довіри та прийняття. Основною метою є розвиток здорових, впевнених у собі особистостей, які здатні адаптуватися та взаємодіяти в суспільстві. Важливими є емпатійність, професіоналізм та гнучкість вихователів, а також залучення сімей та громади до освітнього процесу.

В контексті формування фізичного компоненту безпеки освітнього середовища варто зазначити, що безпека дітей та вчителів має бути на першому місці, так як без цього не може відбуватися навчання. Безпечне середовище фізичного навчання не лише захищає дітей, вчителів та суспільство, а й може допомогти створити відчуття турботи та поінформованості про безпеку. Практика водопостачання, гігієни (наприклад, належне миття рук та вивезення сміття) є життєво важливими компонентами для забезпечення здоров'я дітей. Низька якість повітря та високий рівень шуму мають прямий негативний вплив на навчання, а приміщення без вентиляції ще більше впливають на навчання дітей. Крім того, під фізичною безпекою також розуміємо безпечний фізичний простір у ЗДО [3].

Гнучкість означає можливість використовувати простір різними способами для різноманітної та стимулюючої діяльності. Гнучкі простори можуть сприяти більш ефективному навчанню, командній роботі та плануванню серед педагогів, а також розвивати у дітей більшу самостійність, щоб вони могли виявляти ініціативу та співпрацю. Просторова гнучкість потребує спеціального планування дій, поведінки, переходів та чіткого контролю.

Вихователі мають адаптувати приміщення під потреби дітей та планувати просторову гнучкість, йти на ризик та експериментувати з універсальним використанням приміщень для розробки нових педагогічних стратегій.

Середовище навчання дітей раннього віку має бути орієнтоване на дитину, відображаючи особливості розвитку дітей, соціальні та культурні практики та інтереси. Воно вимагає відповідного дитячого масштабування простору, щоб у ньому було легко та зручно орієнтуватися, має бути доступним для лазіння

та підкорення. Це включає розміщення предметів на рівні очей і в межах легкої досяжності або пошук стільців і столів відповідного розміру.

Співвідношення дорослих та дітей, розміри кімнат повинні забезпечувати можливість індивідуальної та ігрової взаємодії, що сприяє ранньому навчанню. Коли групи менше, а співвідношення співробітників та дітей низьке, високоякісна педагогічна практика може суттєво вплинути на дітей, забезпечуючи частішу взаємодію та стійке загальне мислення. Крім того, під час воєнного стану в Україні до традиційних компонентів забезпечення фізичної безпеки дітей додаються потреби у захисті від обстрілів, ракетної небезпеки. Таким чином, у дитячих садках має організовуватися безпечний фізичний простір для перебування всіх учасників освітнього процесу: безпека обладнання, пересування, план евакуації, спеціальне навчання, безпечні локації та укриття тощо

Провідним індикатором психологічної безпеки є емоційне благополуччя дитини (низький рівень тривожності, депресивності). Найбільш значущими для емоційного благополуччя учнів виявляються наступні характеристики: доброзичливість, послідовність у відносинах, можливість бути на одному рівні з дорослими, включатися у вирішення проблем, що виникають, позитивний емоційний контакт.

Психологічна безпека – такий стан, коли забезпечено успішний психічний розвиток дитини. Кожний дитячий садок розробляє власні методики формування даного компоненту безпечного освітнього середовища. Наприклад, освітній заклад для дітей дошкільного віку «Пізнайко» для психологічного розвантаження проводить роботу зі створення у кожній групі психологічних куточків – куточків усамітнення, у яких дитина може відпочити від шуму групи, помалювати, погортати дитячі журнали, книги, пограти з улюбленою іграшкою, послухати музику та інше. Систематична робота щодо збереження та зміцнення психологічного здоров'я дітей у групі з використанням матеріалів з куточка психологічного розвантаження призводить

до позитивних результатів: агресивні діти менше сваряться і б'ються; матеріали психологічного куточка допомагають тривожним і сором'язливим дітям відкривати в себе нові можливості; дошкільники вчаться співпрацювати один з одним, брати участь у командних іграх та групових заходах.

На психосоматичний стан дитини впливає емоційний стан педагога, стиль спілкування з дітьми. Педагоги мають змогу освоїти та впровадити з вихованцями методичні прийоми та психокорекційні методи, які сприяють збереженню психічного здоров'я та попередженню психоемоційних навантажень у дитини. Наприклад, у дитячому закладі «Веселі Зайці» для створення умов психологічної безпеки дитини розроблено систему заходів:

- профілактика психоемоційного стану дитини засобами фізичного виховання: гімнастика, масаж, водні процедури, спеціальні оздоровчі ігри;

- робота з природними матеріалами – глиною, піском, водою, фарбами, арттерапія (лікування мистецтвом, творчістю), що захоплює дітей, відволікає від неприсмних емоцій, включає емоційні резерви організму;

- музична терапія – музичні паузи, що регулярно проводяться, гра на дитячих музичних інструментах. Позитивний вплив на розвиток творчих здібностей здійснює театралізована діяльність. Діти повністю занурюються в роль;

- надання дитині максимально можливих у цьому віці самостійності та свободи;

- розширення можливості контактів дитини з іншими дітьми та дорослими;

- створення розвиваючого предметно-просторового середовища.

Важливу роль у створенні психологічно комфортного та безпечного освітнього середовища дошкільного навчального закладу відіграють активні методи виховання. Поширені методи активного виховання: метод аналізу конкретних ситуацій, ділові та рольові ігри, соціально-психологічний тренінг та інше. Гра обов'язково має бути у дитячому колективі. Дитячий колектив неграючий не буде справжнім дитячим колективом. Гра повинна поля-

гати не тільки в тому, що дитина грає в неї, вона наближається до ступеня уяви, фантазії, дитина щось із себе трохи зображує, відчуває себе чимось вище за себе. Крім того, в умовах воєнного стану зростає кількість загроз психологічної безпеки, що вимагає від дошкільного навчального закладу наявності команди психолого-педагогічного супроводу.

У стані війни діти дошкільного віку належать до найвразливішої категорії населення. Перебуваючи в небезпеці, в тривалому стресовому стані, дитина позбавлена нормальних умов для розвитку та освіти. Через відчуття тривоги, напруги, страху, невизначеності ускладнюється процес повноцінної соціалізації дитини. Діти, які вимушені бути переміщеними із зони активних бойових дій, стикаються з проблемою соціальної адаптації, перебуваючи в нових соціальних умовах. Аналіз організації освітнього процесу з дітьми дитячому просторі «Smart Kinds», показав, що для дотримання соціальної безпеки організують комунікації дітей та їхніх батьків з іншими членами громади.

Основними формами роботи, спрямованими на формування комплексної безпеки є: організаційна; навчальна; профілактично-методична. На першому етапі організаційної роботи проводиться аналіз стану безпеки і

на її основі розробляються інструкції, положення, програми.

У рамках виховної роботи здійснюється пояснювальна робота в групах. З метою безпеки у дитячому садку проводяться: огляди приміщень; контроль над технічним станом будівельних конструкцій та систем життєзабезпечення (водопостачання та водовідведення, вентиляція повітря, опалення води, електромережі тощо); огляди території, огорожі, воріт та споруди; перевірка стану зовнішнього освітлення; перевірка функціонування системи безпеки [4].

Методична робота забезпечує розробку: методичних документів і програм; місцевих нормативних актів; інструкцій з техніки безпеки, охорони праці; рекомендацій; планів-схем евакуації дітей і працівників тощо. У кожній групі дошкільного закладу освіти пропонується створити та обладнати психологічні куточки, які виконуватимуть роль територіальної зони психологічного впливу.

Для вивчення уявлення педагогів щодо їх участі у формуванні безпечного освітнього середовища було проведено опитування у дошкільному закладі «Smart Kinds», (20 респондентів). Аналіз відповідей респондентів (рис. 2) свідчить, що більшість педагогів-вихователів вважають, що для формування

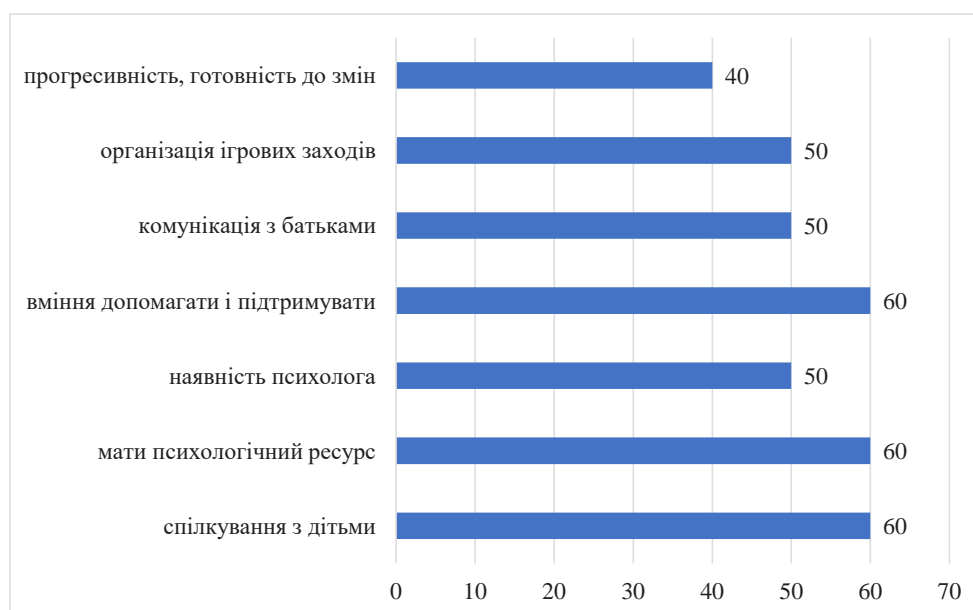

Рис. 2. Уявлення педагогів щодо забезпечення їх участі у формуванні безпечного освітнього середовища закладу дошкільної освіти

безпечного освітнього середовища вони мають бути прогресивними та готовими до змін, вміти допомагати та підтримувати, вміти організувати ігрові заходи, мати власний психологічний ресурс, більше спілкуватися з дітьми, комунікувати з батьками, мати психолога в закладі.

У процесі дослідження та аналізу літератури встановлено педагогічні умови, що забезпечують процес управління безпечним освітнім середовищем, а саме:

- матеріально-технічне забезпечення дошкільного закладу;

- наявність відповідної навчально-методичної бази, що забезпечує повноту реалізації цілей виховної діяльності, її цілісність і спрямованість на реалізацію виховних і розвиваючих завдань;

- створення комфортних соціально-побутових умов для організації освітнього процесу, який спонукає вчителя до активності та сумлінного виконання своїх обов'язків;

- належна організація навчально-виховного процесу, в якому враховуються принципи навчання та виховання, цілі, зміст і завдання освіти можуть бути повноцінно реалізовані;

- залучення всіх учасників і суб'єктів освітнього процесу до вдосконалення функціонування установи;

- психологічна підготовка (психологічна стійкість) учасників освітнього процесу;

- психологічна безпека, відсутність проявів психологічного насильства, яка забезпечує психічне емоційне здоров'я під час навчально-виховного процесу та гарантує створення сприятливого емоційно-психологічного клімату в освітньому середовищі;

- позитивне ставлення до безпечного освітнього середовища всіх його учасників та задоволеність особливостями цього середовища;

- забезпечення інформаційної безпеки освітнього середовища і становлення інформаційної культури;

- організація та проведення консультацій, тренінгів, публічних зустрічей, наукових семінарів та практичних конференцій з питань формування та розвитку культури безпеки;

- дотримання правил і норм безпечної поведінки;

- наявність технологій (заходів, методів, підходів, форм тощо) забезпечення захисту від загроз всіх видів безпеки;

- готовність успішно долати труднощі, виклики, проблеми, що виникають у процесі виховання, навчання та спілкування;

- забезпечення психолого-педагогічної, професійної компетентності педагогів, психологів, спеціалістів та інших.;

- психолого-педагогічний супровід формування особистості дитини;

- впровадження ефективних форм вирішення конфліктів між учасниками виховного процесу (толерантність і готовність учасників навчально-виховного процесу до конструктивного вирішення конфліктів, подолання стресових станів та розвиток партнерства).

Висновки. В процесі дослідження встановлено, що процес формування безпечного освітнього середовища інтегрує всі елементи системи безпеки та сприяє ефективному розв'язанню проблеми безпеки. Аналіз вітчизняного досвіду зі створення безпечного освітнього середовища дозволив виділити ряд її незаперечних умов: фізична безпека, яка унеможливорює загрозу насильницьких нападів; психологічна захищеність дітей від домагань, насильства, образливого ставлення, відсутність страху перед освітньою організацією; захист дітей від агресії та знущань з боку однолітків, результатом яких є не так фізична, як емоційна травма; заохочення виявів дружби, емпатії та взаємної підтримки; баланс між підтримкою безпечного та вільного середовища для самовираження учнів та дотриманням правил усіма учасниками, які б перешкождали розпалюванню ворожнечі або ненависті під час занять; відповідальність педагогічних працівників за регулювання дитячих взаємин та інші.

Для формування в сучасних дошкільних закладах безпечного освітнього середовища рекомендуємо наступне: за необхідності змінювати процес освіти та виховання, обладнати укриття, налагодити гарну комунікацію з батьками, громадою, залучати команди психологічного супроводу в закладі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гірник А. Складнощі створення безпечного освітнього середовища: уявлення вчителів і учнів. *Actual Problems in the System of Education: General Secondary Education Institution–Pre-University Training–Higher Education Institution*. 2023. URL: <https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/APSE/article/view/16615> (дата звернення 20.12.2023).
2. Закон України від 16 січня 2020 року № 463-IX «Про повну загальну середню освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>.
3. Косенчук О., Стягунова О. Безпека освітнього простору закладів дошкільної освіти в умовах воєнного стану. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 1.1 (105) (2023). URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/651 (дата звернення 20.12.2023).
4. Собченко Т. Створення безпечного освітнього середовища у закладах освіти в умовах воєнного стану. *Новий Колегіум*. 2023. № 3 (111). С. 39–42. URL: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12402> (дата звернення 20.12.2023).

SAFE EDUCATIONAL ENVIRONMENT IN PRESCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS

VIKTORCHUK NATALIIA VOLODYMYRIVNA

the recipient of the third (educational and scientific) level of higher education the first year of study
International University of Economics and Humanities named after Academician Stepan Demyanchuk

Introduction. *At the current stage of development of the preschool education system, there is a need to organize an integrated comprehensive approach to the formation of a safe educational environment, to determine the main aspects and components of creating a safe educational environment in preschool education institutions; determination of the main aspects of the work on creating comprehensive security; discussion of the issue and features of increasing the level of psychological safety and physical development of preschoolers. The issue of creating a safe educational environment in Ukraine during the war has become particularly acute.*

Purpose. *The purpose of the work is to analyze the features of the organization of a safe educational environment in a preschool education institution.*

Methods. *In the research process, the following methods were used: synthesis, dialectic, induction and deduction, generalization, questionnaire.*

Results. *The work considers the conditions for the formation of a safe educational environment in preschool education institutions. The main types of security threats and risks of the educational environment of preschool education institutions are characterized. The main components of a safe educational environment have been determined, which includes the formation of safe conditions for the stay of children in a preschool institution, and the professional activities of the institution's employees.*

The organization of security in an educational institution, which provides an opportunity to eliminate or reduce the risk of possible adverse events in the educational process in advance, is considered. The motto of the work became: predict, teach, protect. The paper examines the process of forming a comprehensive approach to solving the safety problems of the educational space of preschool educational institutions. It was determined that the safety of the educational environment includes the following components: physical, psychological and social safety.

Practical examples of the formation of a safe educational environment in preschool institutions are considered. A survey of teachers-educators was conducted regarding their participation in the formation of the safety of the educational environment. Based on the research, the conditions of a safe educational environment of the preschool education institution were formed. It was established that the model of a safe educational space of a preschool educational institution integrates all elements of the security system and contributes to a more effective solution to the security problem. In the conditions of martial law, the role of such a component of a safe educational environment as physical security is increasing. To the traditional elements of physical security is added the need to provide preschool education institutions with shelters, means of informing about air raids, etc.

Originality. *The article identified pedagogical conditions that contribute to the formation of a safe educational environment in preschool education institutions.*

Conclusions. *During the research, it was established that the process of forming a safe educational environment in a preschool integrates all elements of the security system and contributes to the effective solution of the security problem. The analysis of domestic experience in creating a safe educational environment made it possible to highlight a number of its indisputable conditions: physical security, which makes the threat of violent attacks impossible; psychological protection of students from harassment, violence, offensive attitude, lack of fear of educational organization and educational process; protection of children from aggression and bullying by peers, the result of*

which is not so much physical as emotional trauma; encouraging expressions of friendship, empathy and mutual support; the balance between maintaining a safe and free environment for students to express themselves and the observance of rules by all participants in the educational process that would prevent enmity or hatred during classes; responsibility of pedagogical workers for regulation of children's relationships and others.

To create a safe educational environment in modern preschool education institutions, we recommend the following: if necessary, change the educational process, prepare and equip shelters, establish good communication with parents, the community, involve a team of psychological support in the institution.

Key words: *educational process, safe educational environment, psychological safety, physical safety, social safety, preschool institution, pedagogical conditions, social environment.*

REFERENCES

1. Hirnyk, A. (2023). Skladnoshchi stvorennya bezpechnoho osvith'oho seredovysyha: uyavlennya vchyteliv i uchniv [Complexities of creating a safe educational environment: perceptions of teachers and students]. *Actual Problems in the System of Education: General Secondary Education Institution–Pre-University Training–Higher Education Institution 2*: 354–361. Retrieved from: <https://jrnl.nau.edu.ua/index.php/APSE/article/view/166152> [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrayiny vid 16 sichnya 2020 roku № 463-IX «Pro povnu zahal'nu serednyu osvitu» [Law of Ukraine of 16 January 2020 No. 463-IX «On Complete General Secondary Education»]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#> [in Ukrainian].
3. Kosenchuk Ol'ha, Ol'ha Styahunova (2023). Bezpeka osvith'oho prostoru zakladiv doshkil'noyi osvity v umovakh voyennoho stanu [Security of the educational space of preschool education institutions in the conditions of martial law]. *Dukhovnist' osobystosti: metodolohiya, teoriya i praktyka*. Retrieved from: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/view/651 [in Ukrainian].
4. Sobchenko, T. (2023). Stvorennya bezpechnoho osvith'oho seredovysyha u zakladakh osvity v umovakh voyennoho stanu [Creating a safe educational environment in educational institutions under martial law]. *Novyy Kolehium*, 3 (111). S. 39–42. Retrieved from: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12402> [in Ukrainian].